

DARKO TANASKOVIĆ

SOCIOLINGVISTIČKA SLIKA SAVREMENOG TUNISA*

»Analyse de la sorte, la situation sur le plan linguistique apparaît comme une structure cohérente quoique en état d'instabilité permanente en parfaite adéquation avec la structure socio-économique du pays«

GARMADI, 1968, 16¹

Društveno-jezička situacija savremenog Tunisa, ta koherentna, premda permanentno nestabilna struktura, kako još pre jedne decenije piše GARMADI, posle našeg razmatranja stanja u trima vitalnim sferama upotrebe jezika,² može se najkraće odrediti kao *diglosija sa bilingvizmom, s tim šta se u kompleksnoj konfiguraciji društveno-jezičke pojavnosti i diglosija i bilingvizam manifestuju kao društveni (socijetalni) fenomeni*, što ih čini sociolingvistički jednako relevantnim. Ispitivanje triju odabranih područja upotrebe jezika potvrđuje navedeni stav, jer se

* Neznatno izmenjeno i za izdvojeno objavljivanje prilagođeno zaključno poglavlje doktorske disertacije *Arapski jezik u savremenom Tunisu (diglosija i bilingvizam)*, odbranjene decembra 1979. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu.

¹ »Na ovaj način analizirana, situacija na jezičkom planu javlja se kao koherentna struktura, premda u stanju permanentne nestabilnosti, potpuno saobrazna socio-ekonomskoj strukturi zemlje.«

² U okviru brojnih mogućih sociolingvističkih istraživačkih usmerenja, što ih tuniska situacija kao predmet nudi, pažnju smo prvenstveno usredsredili na prikazivanje stvarne funkcionalne distribucije idioma unutar jezičkog repertoara tuniske jezičke zajednice na opštedruštvenom nivou, u složenoj slojevitoj interakciji društvenih i jezičkih struktura — sve iz perspektive položaja arapskog jezika, tj. nacionalne jezičke osnove. S obzirom na to da su opisivanje i analiza sveukupnosti sociolingvističke situacije

jedne govorne zajednice mogući jedino uz određenu sistematizaciju, tematizaciju i potreban nivo apstrahovanja, kao najpogodniji instrumenat teorijskog uopštavanja neposrednih zapažanja usvojili smo *sferu komunikacije*, tj. *sferu upotrebe jezika*, sa vrednošću koju tom terminu daje sovjetski lingvist AVRORIN (1975, 75—83). Rukovodeći se značajem pojedinih sfera za konkretnu jezičku zajednicu i »osobnim tipovima jezičkog međuosnosa«, koji ih karakterišu (AVRORIN 1975, 75), odabrali smo i sociolingvistički ispitali tri velike sfere komunikacije: *sferu obrazovanja, sferu javnog informisanja* (tj. *masovne komunikacije*) i *sferu umetničke književnosti*. Reč je o složenim sferama, pa iako smo daleko od pretendovanja na iscrpnost, sigurno je da se kroz njihovo razmatranje u znatnoj meri prelamaju i jezičke karakteristike ostalih, čiji se broj, uostalom, i ne može bez ostatka utvrditi, već je dobrim delom stvar metodološke konvencije.

na planu funkcionalne distribucije francuski jezik na nacionalnom nivou javlja kao ravnopravan konkurent zbiru varijeteta arapskog, a u pojedinim domenima (»moderni sektor«, obrazovanje više od stepena osnovne škole, dnevno pismeno informisanje, izvesni sektori administracije, nauke i kulture . . .) zauzima privilegovani položaj, ako još uvek ne svuda masovnošću govornika, a ono svakako zahvaljujući društvenom značaju i uticajnosti respektivnih domena, što nalazi neposrednog i posrednog izraza u zvaničnom i nezvaničnom diskursu o jeziku, u stavu (stavovima) prema jeziku (jezicima). U svim oblastima koje je osvojio ili ih sa manje ili više uspeha osvaja, francuski jezik proširio se na račun književnog arapskog, jer reč je o područjima koja u diglosijskoj repartitiji po pravilu pripadaju »višem« varijetetu. Relativno potiskivanje književnog arapskog jezika ima znatnog odraza na unutar diglosijska pomeranja, gde se govorni varijetet slabljenjem nekih pozicija »višeg« varijeteta stabilizuje u domenima kojima tradicionalno vlada, dok se proces smanjivanja jaza između polova diglosije nešto usporava. Aktivna uloga govornog jezika u ujednačavajućoj interferenciji između »višeg« i »nižeg« varijeteta sve je naglašenija.

Za potpunije sagledavanje isprepletane mreže unutararapske i arapsko-francuske jezičke interferencije biće potrebna brojna, organizovana i produbljena lingvistička ispitivanja, pogotovo s obzirom na dinamičan, neretko prividno protivrečan karakter društveno-jezičkih kretanja savremenog Tunisa. Ipak, određena »stabilnost nestabilnog« evidentno postoji, a ovom konstatacijom vraćamo se GARMADIJEVOJ rečenici koja se prosto nametnula kao moto zaključnog poglavlja. Ako se suštinom izrečenog podudaraju zaključci do kojih se došlo na izmaku šezdesetih³ i krajem sedamdesetih godina, onda to doista govori o relativnoj stabilnosti nestabilnog društveno-jezičkog stanja, o opštim smerovima razvojnih tendencija koje očigledno nisu samo hir trenutka i efemernog sticaja okolnosti, kao i o *uspešnosti smišljeno vodene jezičke politike*, ma koliko ona bila kritikovana, pa i objektivno višestranu ranjiva. Ocenjujući situaciju od pre jedne decenije, GARMADI je imao pred očima tada raspoloživu građu i saznanja do kojih se obradom te građe došlo. Naše razmatranje prirodno aktuelizuje deo podataka koji se odnose i na kasniji (tj. noviji) period, što znači da »sociolingvistička situacija« evoluirala u određenom pravcu, bez većih zaokreta, što se mora uzeti u obzir prilikom analize celokupnog društvenog i kulturnog razvoja ove magrebske zemlje. Kada je jezički razvoj u pitanju, dve decenije ne moraju značiti naročito mnogo, ali su u uslovima dinamičnog puta jedne mlade nezavisne države period koji nikako nije za zanemarivanje. Tri velike sfere upotrebe jezika, koje su bile predmet naše pažnje, pokazuju da se model kojem teži zvanična jezička politika savremenog Tunisa može opisati kao: *dvojezičnost zasnovana na uskladenosti koegzistenciji*

³ Istovetnu ocenu GARMADI je ponovio i početkom sedamdesetih godina (1972, 316).

arapskog i francuskog jezika, ili, iskazano kao proces: progresivna postepena planska arabizacija na bazi standardnog (književnog) arapskog jezika, osavremenjenog i pojednostavljenog, između ostalog i kroz osmozu sa govornim varijetetom, čime bi se neosetno stekli relativno izraženi atributi (standardnojezičke) varijantnosti, a sve uz održavanje dirigovanog, harmoničnog, »organskog« arapsko-francuskog bilingvizma.

Osnovni cilj jezičke politike, saobražen gornjem idealu, sastoji se u očuvanju teško održive ravnoteže između »autentičnosti (al-ašāla), sa njenom bazom u jezičkom i kulturnom arapsko-islamskom civilizacijskom nasleđu, verovanjima i tradiciji, s jedne strane, i modernosti (al-ʿašriyya), sa svim što ona nosi i podrazumeva (otvorenost prema civilizovanom zapadnom svetu, prihvatanje njegove kulture, tehnologije, nauke i načina mišljenja, sa materijalnim vrednostima koje ih prate, a koje se često sukobljavaju sa tradicionalnim, nasleđenim vrednostima)« (BAKKUŠ 1971, 14). Uporno sprovođenje te politike u svim oblastima, a sfere koje smo ispitali upravo su one posredstvom kojih se jezička politika najefikasnije oživotvorava (BAOTIĆ 1978, 141), urodilo je jasno vidljivim plodovima koje čak ni najgorčeniiji protivnici zvanične orijentacije ne poriču, premda radikalno dovode u pitanje društvenu opravdanost i progresivnost odnosa koji čine njenu ekonomsku, političku i kulturnu osnovu. Dijametralno oprečne vrednosne procene rezultata obrazovne i kulturne politike tokom osme decenije ukazuju na nejedinstvenost, pa i oštru podeljenost društvenih snaga u opredeljivanju za razvojne koncepte. Tako je, na primer, ministar obrazovanja M. MZALI početkom 1979. godine izjavio kako »nema mesta za pesimizam, jer su brojni projekti već ostvareni ili se ostvaruju, a borba za tunizifikaciju (tawnasa) i autentičnost (ašāla) od 1970. godine beleži odlučujuće pobeđe« (»al-Fikr«, 24. 9. 1979. 118 — kurziv D.T.), dok, s druge strane S. GARMADI (1979, 11) istu godinu uzima kao početak osetnog ispoljavanja negativnih tendencija: »težnja ka nacionalnoj kulturnoj renesansi koja je, nakon sticanja nezavisnosti, bila počela da se ostvaruje razvojem i ,tunizifikacijom' obrazovanja, sada je ponovo ugrožena usled nove politike koja se vodi od 1970. godine (kurziv D.T.) i koju karakteriše primena kapitalističkog kriterija rentabilnosti u korišćenju sredstava namenjenih obrazovanju. Velika većina intelektualaca — patriota izražava svoju zabrinutost pred opasnošću produbljivanja društvene segregacije u obrazovanju, a koju prokapitalistički elementi danas nastoje da nametnu skrivajući se iza parole o rentabilnosti i efikasnosti. Oni su tim više zabrinuti što do sada još nije pravilno rešen problem arabizacije nastave.« (kurziv D.T.)

Veoma je teško i nezahvalno davati bilo kakve određenije prognoze u pogledu budućeg razvoja društveno-jezičke situacije, pogotovo složene i protivrečne kakva je tuniska. Ipak, bez svesti o perspektivnoj dimenziji, istraživanje koje smo preduzeli ne bi se moglo valjano provesti ni u deskriptivnom ni u analitičkom smislu. Upoznajući se sa

jezičkom stvarnošću arapskog sveta, arabist se ne može oteti pitanju koje već gotovo čitav vek zaokuplja pažnju arapskog sveta: šta će biti sa arapskim jezikom, tačnije, u kojem pravcu i na koji način će se on dalje razvijati kako bi u punom smislu postao istovremeno standardni, sveupotrebljivi savremeni jezik među svetskim jezicima i prvi (maternji) jezik, jedinstvena »zvučna domovina« (F. KAFKA) svim Arapima, od »Okeana do Zaliva«? U kojoj meri nam tuniski »sociolingvistički slučaj« pomaže da nazremo odgovor na to kompleksno civilizacijsko pitanje? Rekli bismo da nam u pogledu čisto arapskog dela problema pruža uglavnom potvrde u prilog gledišta koje danas preovlađuje i u arapskom svetu i van njega, dok u ravni bilingvizma, specifičnije »diglosije sa bilingvizmom«, omogućava i neke nove, principijelno značajne uvide.

Čitava jezička problematika savremenog arapskog sveta, a u tom okviru i Tunisa, može se radi preglednosti svesti na neosporno središnje *pitanje standardizacije*, sa svim njegovim političkim, kulturnim i jezičkim implikacijama. Jezička standardizacija, iznalaženje i uvođenje u život autentičnog, vitalnog i polivalentnog oblika jezika na nacionalnom nivou, jedan je od najprečih zadataka, a samim tim i najakutnijih problema, većine naroda tzv. »Trećeg sveta« (BROZOVIĆ 1978.). »Nama u ovom trenutku nije potrebna deskriptivna, već preskriptivna lingvistika. To nam dajte!«, gotovo je zavapio jedan afrički lingvist, obraćajući se kolegama iz razvijene hemisfere. Arapske zemlje u navedenom pogledu dele sudbinu »Trećeg sveta«, jer im je razdoblje civilizacijske podređenosti (posebno epoha kolonijalizma) ostavilo u nasleđe arapski jezik opterećen naizgled nerešivim diglosijskim dualizmom. Književni jezik klasičnog tipa vegetirao je odvojen od života i revolucionarnih idejnih i tehničkih promena, dok je, nasuprot tome, govorni varijetet odlično služio svakodnevnim potrebama na nivou intimnog izražajnog i govornog stila, bez prave šanse i snage da se domogne »viših« razina komunikacije. Učenje nadmoćnog kolonizatorovog jezika javljalo se kao jedini izlaz i viza za priključivanje modernoj civilizaciji, pa se tako obrazovao srazmerno uzak sloj dvojezične inteligencije. Opis situacije, koji dajemo, odnosi se do ovog trenutka na arapski svet u celini, sa regionalnim i užim nacionalnim posebnostima koje se, međutim, uklapaju u dominantne odrednice sociolingvističke konfiguracije. Dakle, do momenta kada strani jezik ulazi u igru, arapsko govorno područje se može posmatrati kao jedinstvo problema i potencijalnih puteva njihovog rešavanja. *Osnovno obeležje sociolingvističke slike je izražena diglosija, u čijem razrešenju valja tražiti mogućnosti standardizacije.* Bilingvizam je prisutan, ali nema širinu i dubinu, koje bi ga izdigle od nivoa individualne do nivoa društvene pojave, što ne znači da se njegov uticaj u procesu standardizacije (sklonost ka određenim rešenjima i sl.) može potpuno zanemariti.

Suštinski nov momenat nastupa kretanjem izvesnih delova arapske etničke porodice ka bilingvizmu znatno višeg stepena, čime se društveno-

-jezička konfiguracija usložava, a perspektive standardizacije čine neizvesnim, jer put ka standardnom obliku nacionalnog jezika ne vodi više samo kroz adekvatno prevladavanje diglosije, već primarno i bilingvizma. Otuda suštinska razlika između situacije u Mašreku, koji je, sa izuzetkom Libana, u arapskom smislu jezički monolitan, i Magreba, gde francuski jezik gotovo u svim sferama, a posebno u »modernom sektoru«, ozbiljno konkuriše arapskom, pa ga čak i potiskuje u nekim oblastima komunikacije. Bilingvizam, dakle, postaje društveno obeležje zajednice i, prirodno, znatno otežava opredeljivanje za neku formu arapskog jezika kao stvarnog, a ne samo nominalnog nacionalnog standarda, čime i diglosijska opozicija dobija na oštini i stiže nove nijanse. Deklarativno se standardna varijanta i dalje traži kroz najprirodnije razrešavanje diglosije, jer, ne treba zaboraviti, arapski je Ustavom utvrđeni zvanični jezik države, dok se zapravo sve veći broj vitalnih »sektora suvereniteta« prepušta francuskom. O jedinstvenom standardnom arapskom jeziku koji bi posedovao sve atribute (cf. STEWART 1968.) potrebne da njegova norma bude opšteprihvaćena i univerzalno efikasna u takvoj situaciji ne može biti ni govora. Na primeru Tunisa, reprezentativnog za magrebski tip diglosijalno-bilingvalne sociolingvističke konstelacije, to se više nego jasno očituje, premda bi se na prvi pogled reklo, a to se zvanično i naglašava, da diglosija načelno za tunisku zajednicu više ne predstavlja problem, već samo skup tehničkih pitanja jezičke politike i planiranja, koja treba sistematski, organizovano rešavati.

Da nema bilingvizma (i bikulturizma), verovatno bi arapski jezik pre ili kasnije stvarno bio standardizovan, onako kako se to postepeno zbiva u Mašreku. Posle dužeg perioda jezičkih borbi između različitih shvatanja, čiji su ekstremni polovi, s jedne strane, konzervativna, antiistorijska, slepa privrženost klasičnoj normi, a s druge, potpuno, nekritično okretanje govornom varijetetu, nastupio je period smirenijeg razmatranja svih aspekata sociolingvističke realnosti, a pre svega stvarnog jezičkog stanja. Kada je u potrebnoj meri nestalo isključivosti i pristrasnosti, objektivno je sagledana jezička evolucija, pa se konačno počelo govoriti o živom jeziku, umesto da se do beskonačnosti potežu, brane i napadaju apstraktni, okamenjeni koncepti iz arsenala stereotipnih, pretežno ideološki motivisanih predstava o Jeziku. U mislima ljudi je postajala sve prisutnija perspektiva tzv. »srednjeg puta« (JANKOVIĆ 1975, 308), tim više što se pod dejstvom niza lingvističkih i ekstralingvističkih činilaca taj put počeo sve uočljivije ocrtavati u obliku jezika koji se najčešće naziva »jezikom štampe i publicistike«, a koji objektivno pokriva i neke druge sektore, sa očiglednom tendencijom širenja, pogotovo ukoliko se to širenje potpomogne i kanališe svesnim delovanjem, tj. organizovanom intervencijom društvenih snaga (cf. CHEJNE 1969, 164). O toj, po svemu sudeći najprirodnijoj sintezi, rođenoj kroz postepeno smanjivanje oštine diglosijskog rascepa, tokom poslednjih godina sve se povoljnije govori i piše u arapskom svetu, a glasovi ekstremista

se u ozbiljnim razgovorima i na stranicama naučnih publikacija tek sporadično javljaju. Utisak je da je i u Tunisu problem diglosije u teorijskom smislu apsolviran priklanjanjem modelu jezičkog standarda kome, kao što smo videli, teži čitav arapski svet. To je, uostalom, i zvanični stav jezičke politike, izražen u mnogim prilikama i na različite načine (vid. npr. jedan zanimljiv noviji pokušaj lingvističkog opisa »srednjeg rešenja« u radu ŠAYIB 1976.). Svojevremeno prilično glasna, a objektivnim okolnostima ohrabrivana kampanja »de vulgari eloquentia« uglavnom je utihnula⁴, dok je tradicionalističkom netolerantnom purizmu prostor za delovanje već poodavno osetno sužen. Kao što smo istakli, budućnost arapskog jezika u Tunisu vidi se u perspektivi normiranja savremenog nacionalnog književnog standarda. Ova standardna forma, u suštini jedinstvena svim Arapima, bila bi uže nacionalno obeležena, ali samo do granice koja ne bi narušavala opštearapsko jezičko zajedništvo. Varijantnost bi ostala standardnojezička, tako da se može govoriti o viziji tuniske varijante arapskog književnog jezika (o ovakvim varijantama vid. ŠVEJČER 1977, 140–141) u sklopu onoga što neki već nazivaju »arapski jezički savez« (ZAVADOVSKIJ 1976.). Izvesno naglašavanje »tuniskog karaktera« standardnog arapskog jezika logični je izraz idejno-političke prirode tuniskog (burgibističkog) modernog nacionalizma koji je »više teritorijalan nego etnički«, zapravo celokupne političke doktrine zasnovane na stožernim konceptima Države i Nacije (HOURANI 1970, 366)⁵. Premda se umerena težnja ka »tunizifikaciji«, kao konstanta zvaničnog diskursa o jeziku, sa mnogo osnova može tumačiti kao način odbacivanja ili, bar, neutralizacije parola arapskog nacionalizma, jednog od izvora tradicionalističke argumentacije (S. HAMZAUI 1976, 197), projektovano nacionalno jezičko rešenje suštinski ostaje u okviru opštearapskog savremenog modela standardnog jezika. S obzirom na geografsko prostranstvo koje arapski jezik pokriva i na političku kartu toga prostora, nemoguće je, naime, i pored svih pokušaja unifikovanja i koordinisanja, izbeći policentrični

⁴ Zanimljivo je da ima arabista koji veruju da pred tuniskim govornim varijetetom (govorom grada Tunisa) stoji ozbiljna mogućnost pretvaranja u »samostalni jezik« (vid. npr. ZAVADOVSKIJ 1979, 81). Kod ovakvih procena verovatno se previđa sociolingvistička celovitost problema, a polovi diglosije posmatraju isključivo sa strogo formalnog lingvističkog stanovišta. »It therefore appears doubtful that a dialect will ever supplant the standard written Arabic, even if a dialect were to be supported by a literary figure comparable to Dante, Cervantes, Shakespeare, or Luther« (CHEJNE 1969, 164). Nema sumnje da lingvistima istorijski poznati slučajevi uzimanja (ili spon-

tanog nametanja) »dijalekatskih osobina velikih gradskih (pa i administrativnih, političkih, ekonomskih, kulturnih) centara« kao osnove standardnog jezika (RADOVANOVIĆ 1979, 88) u određenoj meri utiču na predviđanje puta kojim će »sociolingvistička situacija« evoluirati i u Tunisu.

⁵ »Mada su jezičke razlike uvek bile značajni simboli kulturnog razlikovanja, tek su u relativno novije vreme, s preteranim razvojem ideala suverene države i otud proisteklom nestrpljivošću da se otkriju i jezički simboli za taj ideal suvereniteta, jezičke razlike preuzele i nekakvu implikaciju antagonizma« (SAPIR 1974, 52).

karakter procesa standardizacije (o monocentričnoj i policentričnoj standardizaciji cf. STEWART 1968, 543). Da nema bilingvizma, ponavljamo, pitanje standardizacije bi se u Tunisu moglo svesti na manje-više tehničku dimenziju, a bavljenje njime bilo bi osnovni sadržaj i stalna preokupacija »arabizacije«, onako kako je Mašrek shvata u skladu sa svojom sociolingvističkom realnošću. Premda valja uvek imati na umu da i ta donekle neopravdano krštena i neretko potcjenjena »tehnička« strana arabizacije nije lako rešiva i jednostavna, za njenu teorijsku i praktičnu obradu postoje uglavnom čista načelna idejna, strategijska opredeljenja. Stanje u Tunisu, pa i u Magrebu u celini, daleko je složenije. »Krivicu« za tu složenost, kao što je u više navrata istaknuto, snosi bilingvizam, odnosno njegovi društveni koreni i jezičko-kulturne posledice⁶.

Tokom prve sedmice avgusta 1977. godine u Tunisu je održan zanimljiv simpozijum sa temom »Jezik i društvo u arapskom svetu«. Bio je to zaista reprezentativan sociolingvistički »panarapski« skup, na kome su za aktivnog učešća uzeli naučnici iz gotovo svih sociokulturnih sredina arapskog govornog područja. Na jednom mestu okupili su se predstavnici raznih lingvističkih škola, zagovornici često međusobno udaljenih, pa i oštro suprotstavljenih koncepcija u vođenju arapske jezičke politike. Najvrednije se, međutim, pokazalo to što je tuniski simpozijum bio susret ljudi koji objektivno žive u različitim sociolingvističkim situacijama, u rasponu od, na primer, jordanskog profesora Maḥmūda IBRĀHĪMA, člana Kraljevske akademije za arapski jezik (najmlađe i najmanje znane u porodici takvih akademija u arapskom svetu), koji je spontano i neusiljeno u svakoj prilici govorio kristalno čistim klasičnim jezikom »sa i'rābom«, fušom kakvom se, prema primedbi nekih mladih tuniskih lingvista, verovatno ni sam prorok Muhamed nije služio, pa do simpatičnih članova alžirske delegacije, koji su jedino na francuskom bili u stanju da s mnogo entuzijazma obrazlažu suštinu, zadatke i dostignuća politike arabizacije u svojoj zemlji. Među podtemama koje su bile predmet žive rasprave, dve su za nas posebno zanimljive: »Problemi diglosije i bilingvizma« i »Arabizacija«.

U vezi sa prvom grupom pitanja, uza svu geografsku i generacijsku šarolikost sastava učesnika skupa i njihovu pripadnost bitno različitim sociokulturnim sredinama, ispoljena je jednodušnost u pogledu imperativne potrebe da se diglosija ne razrešava na štetu arapskog jezičkog jedinstva, dok je eventualno pribegavanje nekom evropskom jeziku kao

⁶ Polazna tipološka sličnost situacije u trima magrebskim zamljama nije, dakako, neka nepromenjiva i za sva vremena važeća konstanta, tako da je put svake pojedine zemlje potrebno posebno pratiti i nezavisno analizirati. Nesumnjivo je, na primer, da se »alžirski slučaj«

karakteriše najnepovoljnijom konstelacijom sociolingvističkih faktora (najviši stepen akulturacije), ali i najodlučnijim sprovođenjem politike arabizacije. I pored svih razlika, međutim, problematika triju zemalja može se još uvek smatrati generički jedinstvenom.

soluciji za nacionalni standard odlučno odbačeno. Situacija, dakle, načelno sasvim nedvosmislena, upravo onako kako smo to nešto više pokušali da predočimo.

Kada se, zatim, prešlo na temu »Arabizacija«, u punom svetlu su se iskazale razlike i krhkost prethodno potvrđene jedinstvenosti u sudaru sa činjenicama života, tj. u pogledu na praktične strane procesa standardizacije. Faktički bilingvizam, protiv koga su se kao potencijalnog svi izjasnili, pojavio se poput nezaustavljivog agensa čije je dejstvo podelilo naoko čvrst front, pa su se na kraju iskristalisala dva stava prema arabizaciji. *Prvi*, svojstven, kao što se može i očekivati, lingvistima Mašreka, sastoji se u svođenju arabizacije na njenu »tehničku«, »procesnu«, »izvođačku« stranu i niz problema koje tu treba dogovorno rešavati,⁷ dok se *drugi* prosto na silu, dobrim delom mimo svesne volje oteo magrebskim lingvistima i snažno obeležio njihova istupanja. Bilo je više nego primetno da je arabizacija za njih prvenstveno ideološko, pa tek onda lingvističko pitanje (vidi prikaz rada simpozijuma, koji sažeto, ali stručno i objektivno daje GRANDGUILLAUME 1977).

Verujemo da savremena tuniska sociolingvistička situacija, u našem radu delimično prikazana, u dovoljnoj meri ubedljivo odgovara na pitanje: usled čega je arabizacija, o čijoj nužnosti i svrsishodnosti se načelno svi slažu, toliko ideologizovana i politizovana da ta njena, uslovno rečeno, društveno-politička strana baca u zasenak i krajnje relativizuje jezičku?⁸ *Suštinski problem leži u društvenoj strukturi i postojećem odnosu snaga među raznim slojevima i grupacijama.* Privilegovanima očigledno odgovara reprodukovanje stanja koje se može označiti kao status quo i oni u tom pravcu svim sredstvima deluju, između ostalog i kroz ostvarivanje određene jezičke i kulturne politike, koristeći se čitavim nizom realnih okolnosti koje im idu na ruku. Održavanje bilingvizma neposredni je odraz takve »legalne real-politike« inspirisane dostizanjem taktičkih ciljeva u sklopu napora da se održe i učvrste

⁷ Maḥmūd TAYMŪR (1961, 13) je još na samom početku sedamdesetih godina procenio da je na polju leksičko-terminološke standardizacije prevaziđena faza sukoba arapskog sa stranim elementom (»ḥarb bayna al-alfāz al-'arabiyya wa al-alfāz ad-daḥīla«), čime se težište prenosi na pronalaženje i utvrđivanje optimalnih rešenja među često brojnim mogućnostima što ih nudi arapska jezička riznica.

⁸ Tokom poslednje decenije sazreva svest o društveno-političkim implikacijama arabizacije, što se sve češće otvoreno, usmeno i pismeno izražava. Tako LAROUÏ (1973, 45) zaključuje: »The Arabisation problem in the former zone of the french Protectorate is not linguistic, but rather sociological.« Karakterističan je i odvažni tekst tuniskog sociologa S. HAMZAOUÏ-a (1976).

sopstvene pozicije⁹. S obzirom na činjenicu da se u putevima jezičkog razvoja sve ipak ne može isplanirati i na njihove meandre suvereno uticati, to se i željeni harmonični model arapsko-francuske nacionalne dvojezičnosti, sa arapskim kao zvaničnim standardnim jezikom, otima kontroli i javlja kao konfliktna koegzistencija, jezički prelomljeni odraz »pocepanosti, svojstvenih čitavoj zemlji i to u svim oblastima« (BAKKUŠ 1971, 14). Na planu distribucije funkcija u okviru verbalnog repertoara zajednice dolazi do zakonitih pomeranja koja u krajnjem zbiru ozbiljno smanjuju mogućnost da standardna (književna) varijanta arapskog jezika zaista preuzme ulogu nacionalnog standarda.¹⁰ Opravdavanje zadržavanja francuskog kao privremenog jezika »modernog sektora« faktorom vremena, tj. potrebom da se održi korak sa napredovanjem savremenog sveta, gde se ne može čekati dok se arapski potpuno osposobi da tu funkciju preuzme, pada baš na vremenskoj probi. Vremenom, naime, francuski se širi na račun književnog arapskog (kako horizontalno tako i vertikalno),¹¹ što je razumljivo s obzirom na dinamičnost, značaj i privlačnost »modernog sektora«, dok na istorijskom planu jedna mlada nacija arapskog jezika nema zapravo vremena da čeka trenutak kada će francuski eventualno zaista postati nacionalni jezik u punom smislu te reči, onako kako je to bio na putu da silom postane u francuskom Alžiru (cf. BROZOVIĆ 1978, 113). LAROU (1973, 45) oštrim rečima perspektivno diskvalifikuje bilo kakav oblik trajnijeg »francuskog re-

⁹ »Klase i stranke koje su svoje ciljeve već ozbiljile, određuju taktiku nužno po dohvatljivosti aktuelnih i konkretnih ciljeva. Za njih ne postoji onaj ponor što dijeli aktuelni od konačnog cilja, niti oni sukobi što proizlaze iz tog dvojtva. Ovdje se taktika javlja u obliku legalne real-politike« (LUKACS 1972, 30). »Samo, na žalost, jedini koji u povijesti nikakve šanse nemaju, jesu vajni takozvani realisti« (BROZOVIĆ 1978, 114 — u vezi sa svojedobnom »realističkom« procenom mogućnosti da se na teritoriji Austrougarske monarhije jednoga dana formiraju nacionalne kulture sa nacionalnim jezicima kao nosiocima). Polazeći upravo od konjunkturne motivisanosti tuniskih političkih orijentacija, neki analitičari nagoveštavaju mogućnost nastupanja boljih dana za arapski jezik u Tunisu, što povezuju sa situacijom nastalom posle isključenja Egipta iz Arapske lige (zbog sklapanja mirovnog ugovora sa Izraelom 1978. godine) i premeštanja sedišta ove organizacije u Tunis. S obzirom na čitav niz geopolitičkih pogodnosti, mnogi smatraju da bi Tunis mogao od građanskim ratom razorenog Libana

i izopštenog Egipta preuzeti uloge finansijsko-komercijalnog i diplomatskog centra arapskog sveta.

¹⁰ »Promene obima pojedinih funkcija direktno se odražavaju na jezički sistem — povećavanje za sobom povlači razvijanje leksičko-semantičkih, morfoloških i stilističkih sistema, sužavanje obima pojedinih funkcija vodi ka obrnutom rezultatu« (NIKOL'SKIJ 1976, 114).

¹¹ O savremenom tuniskom bilingvizmu »kao najkonkretnijem obliku akulturacije« vid. GARMADI 1977; u jednom kasnijem istupanju isti autor, suprotno većini zvaničnih procena, ističe da je taj društveno nepoželjni proces akulturacije i dalje nesmanjeno aktivan: »... the continuing phenomenon of linguistic acculturation, i. e. the process whereby languages of the former colonial powers (especially English and French) exert an influence over the ex-colonies, often to the loss of aspects of native culture.« (vid. *International Symposium »The Islamic Civilization and Japan«*, »The Japan Foundation Newsletter«, VIII, 1, 1980, 5).

šenja»: »French is bound to a conservative, malthusian policy which demographic pressure and democratic demands render increasingly impractical«. ¹²

Ekspanzivni bilingvizam još uvek nije doveo u pitanje arapski karakter tuniske jezičke zajednice, ali je verovatno za duže vreme onemogućio da ta zajednica u okviru politički nezavisne nacionalne države ostvari neophodnu standardizaciju na bazi odgovarajuće forme jezika čiji je govorni varijetet prvo i osnovno izražajno sredstvo svih Tunizana. Dalekosežno značenje ove činjenice, sa najšireg sociološkog stanovišta posmatrano, neminovno stavlja u drugi plan evidentne, ali kratkoročne prednosti sadašnjeg modela jezičke organizacije. Kako će se situacija ubuduće razvijati, pogotovo na dužu stazu, bilo bi neoprezno prognozirati. Ako se podsetimo konstatacije da je jezičko stanje »u potpunom skladu sa društveno-ekonomskom strukturom zemlje«, može se sa relativnom sigurnošću reći jedino da će i nagoveštaj svake bitnije modifikacije sociolingvističke slike nužno biti u korelaciji sa promenama u toj strukturi.

L I T E R A T U R A

- Avrorin, V. A. (1975), *Problemy izučeniya funkcional'noj storoni jazyka*, Leningrad.
- Bakkūš (al-), at-T (1971), *At-ta'arīb wa al-izdiwāḡiyya al-luḡawiyya fī Tūnis (min hilāl ba'ad al-buḡāt al-ḡadija)*, »Al-lisāniyyāt«, 1, 2, 1971, 5—15.
- Baotić, J. (1978), *Jezička politika i jezičko planiranje*, »Radio Sarajevo — Treći program«, 7, 20, 1978, 122—141.
- Brozović, D. (1978), *Standardni jezik i standardizacija jezika u zemljama trećeg svijeta*, »Radio Sarajevo — Treći program«, 20, 105—121.
- Chejne, A. G. (1969), *The arabic language. Its role in history*, Minneapolis.
- Garmadi, S. (1968), *La situation linguistique actuelle en Tunisie. Problèmes et perspectives*, »Revue tunisienne de sciences sociales«, 13, 13—32.
- Garmadi, S. (1972), *Les problèmes du plurilinguisme en Tunisie*, in *Renaissance du monde arabe*, Gembloux, 309—322.
- Garmadi, S. (1977), *Conditions et limites de l'acculturation*, in *Les conditions de l'indépendance nationale dans le monde moderne*, Paris, 527—536.
- Garmadi, S. (1979), *Raspored političkih i društvenih snaga i novi zadaci progresivnih snaga u Tunisu*. Prevela sa francuskog Mila Stanišić, »Socijalizam u svetu«, 3, 11, 1979, 5—14.

¹² »Francuski je povezan sa konzervativnom, maltuzijanskom politikom koju demografski pritisak i demokratski zahtevi čine sve nesprovodljivijom.« Tuniski simpozijum bio je, pored ostalog, i retko uverljiva demonstracija institucionalizovane brige za odbranu i afirmisanje svet-ske misije francuskog jezika. U organizovanju skupa je neposredno učestvovala zajednica AUPELF (Association des Universités partiellement ou entièrement de langue française), a u njegovom radu su naglašeno konstruktivno sudelovali i

predstavnici institucija kao što su BELC (Bureau pour l'enseignement de la langue et de la civilisation française à l'étranger), CILF (Conseil international de la langue française) i CREA (Centre français pour la recherche et l'enseignement de l'arabe). Više je nego očigledno da javno ispoljeno arapsko »antifrankofonsko« raspoloženje ne obeshrabruje izvoznike francuskog jezika i kulture, što je svakako simptomatično, jer malo ko bolje od njih poznaje severnoafričku situaciju.

- Hamzaoui, S. (1976) *L'arabisation, problème idéologique*, »Revue tunisienne de sciences sociales«, 13, 44, 173—219.
- Hourani, A. (1970), *Arabic thought in the liberal age 1798—1939*, London, 1970.
- Grandguillaume, G. (1977), *Langue et société dans le monde arabe*, »Maghreb-Machrek«, 78, 78—81.
- Janković, S. (1975), *Diglosija u savremenom arapskom. Na materijalima književnog arapskog i egipatskog kolokvijalnog arapskog*. Sarajevo. Doktorska disertacija.
- Laroui, A. (1973), *Cultural problems and social structure: The campaign for arabisation in Morocco*, »Humaniora islamica«, 1, 33—46.
- Lukacs, G. (1972), *Taktika i etika*, u *Etika i politika*, Zagreb.
- Nikol'skij, L. B. (1976), *Sinhronnaja sociolingvistika (teorija i problemy)*, Moskva.
- Radovanović, M. (1979), *Sociolingvistika*, Beograd.
- Sapir, E. (1974), *Jezik*, u *Ogledi iz kulturne antropologije*, Beograd, 1974, 19—55.
- Stewart, W. A. (1968), *A sociolinguistic typology for describing national multilingualism*, in *Readings in the sociology of language*, J. A. Fishman (ed.), The Hague, 531—545.
- Šâyib (aš-), M. (1976), *Al-'arabiyya al-wustâ wa mâ naša'a fihâ min tadâhul bayna al-fuṣṣâ wa ad-dâriġa*, »Revue tunisienne de sciences sociales«, 13, 46, 47—66.
- Švejcer, A. D. (1977), *Sovremennaja sociolingvistika*, Moskva.
- Taymûr, M. (1961), *Muġam al-ġadâra*, Kairo.
- Zavadovskij, Ju. N. (1976), *Korreljacija emfazy v arabskih dialektah Magriba*, »Philologia orientalis«, IV, 237—245.
- Zavadovskij, Ju. N. (1979), *Tunisskij dialekt arabskogo jazyka*, Moskva.

R é s u m é

IMAGE SOCIOLINGUISTIQUE DE LA TUNISIE CONTEMPORAINE

La situation linguistique de la Tunisie contemporaine est très complexe. Ses caractéristiques sociolinguistiques fondamentales sont la *diglossie* (langue arabe parlée ou dialecte — langue arabe littéraire), propre à tout le monde arabe, et le *bilinguisme* (langue arabe — langue française), typique aux pays du Maghreb. Dans sa thèse de doctorat *La langue arabe dans la Tunisie contemporaine (diglossie et bilinguisme)*, soutenue à la Faculté de philologie à Belgrade en 1979, l'auteur a examiné en détail les trois grandes sphères de communication (à savoir les sphères d'utilisation de la langue) — la sphère de l'éducation, la sphère de la communication de masse et la sphère des belles-lettres) — (sur la *sphère de la communication* en tant que concept sociolinguistique cf. AVRORIN 1975), dans le but de déterminer quelle est la distribution réelle des fonctions entre les idiomes concurrents qui forment la réalité linguistique de la Tunisie contemporaine. Cette étude, qui est en fait le chapitre final quelque peu remanié de la thèse, résume les conclusions établies sur la base de l'analyse sociolinguistique des résultats de l'examen de l'état de la situation dans les trois domaines mentionnés de la vie sociale (c'est-à-dire dans les sphères de la communication).

La recherche a montré l'existence en Tunisie d'un déséquilibre assez considérable entre les objectifs officiellement proclamés de la politique linguistique (arabisation, langue arabe littéraire contemporaine

comme moyen fondamental de communication, standardisation linguistique, caractère provisoire de l'utilisation du français . . .) et les tendances de l'évolution globale de l'état linguistique. L'équilibre entre l'exigence d'une authenticité nationale, d'une part, et la pleine ouverture à toutes les valeurs (principalement occidentales, ce qui signifie françaises), de l'autre, s'est dans la pratique avéré précaire. Bien que dans certains secteurs la promotion de la langue arabe littéraire en tant que standard national connaisse des succès évidents, le cours principal est orienté, du moins jusqu'à présent, dans une autre direction.

La langue française demeure, en fait, dominante dans le soidisant »secteur de la modernité« et est un facteur informel accessoire de promotion dans la société, la langue arabe parlée (en particulier le parler de la capitale — Tunis) est le moyen de base de la communication quotidienne, avec une tendance à percer dans certains secteurs où la langue littéraire domine traditionnellement, tandis que la langue littéraire est pratiquement bloquée. La jonction de la diglossie et du bilinguisme dans cette phase (qui dure déjà relativement longtemps) apparaît ainsi comme »une structure cohérente quoique en état d'instabilité permanente« (GARMADI 1968, 6), de sorte qu'on ne peut s'attendre dans un avenir proche à quelque progrès plus important vers une standardisation réelle de la langue sur la base d'une assise linguistique arabe nationale.

Etant donné que la configuration sociolinguistique décrite est le reflet particulier de l'ensemble des rapports sociaux, on peut dire avec une relative assurance que le signe avant-coureur de toute modification essentielle de l'image sociolinguistique sera nécessairement en corrélation avec des changements dans la structure de ces rapports.

R e z i m e

SOCIOLINGVISTIČKA SLIKA SAVREMENOG TUNISA

Jezička situacija savremenog Tunisa veoma je složena. Njena osnovna sociolingvistička obeležja su *diglosija* (arapski govorni jezik ili dijalekat — arapski književni jezik), svojstvena čitavom arapskom svetu, i *bilingvizam* (arapski jezik — francuski jezik), tipičan za zemlje Magreba. U svojoj doktorskoj disertaciji *Arapski jezik u savremenom Tunisu (diglosija i bilingvizam)*, odbranjenoj na Filološkom fakultetu u Beogradu 1979. godine, autor je detaljno ispitao tri velike sfere komunikacije (tj. sfere upotrebe jezika) — sferu obrazovanja, sferu masovne komunikacije i sferu umetničke književnosti — (o *sferi komunikacije* kao sociolingvističkom pojmu cf. AVRORIN 1975), sa ciljem da utvrdi kakva je stvarna distribucija funkcija između konkurentnih idioma koji čine jezičku realnost savremenog Tunisa. Ovaj rad, koji je u stvari

nešto izmenjeno završno poglavlje disertacije, rezimira zaključke obrazovane na osnovu sociolingvističke analize rezultata ispitivanja stanja u trima pomenutim oblastima društvenog života (tj. u sferama komunikacije).

Istraživanje je pokazalo da u Tunisu postoji priličan raskorak između zvanično proklamovanih ciljeva jezičke politike (arabizacija, savremeni arapski književni jezik kao osnovno sredstvo opštenja, jezička standardizacija, privremeni karakter služenja francuskim . . .) i pravca globalne evolucije jezičkog stanja. Ravnoteža između zahteva za nacionalnom autentičnošću, s jedne strane, i punom otvorenošću svim (a prvenstveno zapadnim, što će reći francuskim) vrednostima, sa druge, u praksi se pokazuje kao neodrživa. Premda na nekim sektorima ima evidentnih uspeha u promociji arapskog književnog jezika kao nacionalnog standarda, matica ide, bar za sada, drugim smerom.

Francuski jezik je, naime, i dalje dominantan u tzv. »sektoru modernosti« i neformalni pomoćni faktor napredovanja u društvu, govorni arapski jezik (posebno govor prestonice Tunisa) osnovno je sredstvo svakodnevne komunikacije, sa tendencijom da proдре i u neka područja kojima književni jezik tradicionalno dominira, dok je književni jezik praktično blokiran. Tako se spoj diglosije i bilingvizma u ovoj fazi (koja već relativno dugo traje) javlja kao »une structure cohérente quoique en état d'instabilité permanente« (GARMADI 1968, 6), pa se u skoroj budućnosti ne može očekivati neki krupniji napredak ka stvarnoj standardizaciji jezika na bazi nacionalne arapske jezičke osnove.

S obzirom na to da je opisana sociolingvistička konfiguracija svojevrsni odraz ukupnosti društvenih odnosa, može se sa relativnom sigurnošću reći da će nagoveštaj svake bitne modifikacije sociolingvističke slike nužno biti u korelaciji sa promenama u strukturi tih odnosa.